

укр.

Шкіцька Ірина Юріївна, доцент Тернопільської філії Європейського університету

**Вираження заперечних модальних значень у структурі стверджувальних
безособово-інфінітивних речень**

6

Анотація

Стаття присвячена аналізу формально-семантичного та комунікативного рівнів організації асиметричних стверджувальних безособово-інфінітивних речень, які виражають заперечний зміст. Такі конструкції непрямо передають значення небажаності, непотрібності та неможливості здійснення дії. Їм притаманні препозиція й акцентуалізація модальних слів, форма недоконаного виду інфінітива в складі предикативного мінімуму, контамінація модальних та оцінних значень, домінування негативної оцінки, що корелює з експресивністю висловлення. Безособово-інфінітивні речення, стверджувальна форма яких виражає заперечний зміст, уживаються в контекстах осуду й іронії.

Ключові слова: асиметрія мовного знака, суб'єктивно-модальне значення, непряме вираження значення, порядок розташування складових предикативного мінімуму речення.

рос.

Шкицкая Ирина Юрьевна, доцент Тернопольской филии Европейского университета

**Выражение отрицательных модальных значений в структуре
утвердительных безлично-инфинитивных предложений**

6

Аннотация

В статье осуществлен анализ формально-семантического и коммуникативного уровней организации асимметрических утвердительных безлично-инфинитивных предложений, которые выражают отрицательное

значение: нежелательности, нецелесообразности, невозможности осуществления действия. Для них характерны препозиция и акцентуализация модальных слов, форма несовершенного вида инфинитива в составе предикативного минимума, контаминация модальных и оценочных значений, доминирование негативной оценки, которая сопровождается экспрессивностью высказывания. Безлично-инфинитивные предложения, утвердительная форма которых выражает отрицательное значение, употребляются в контексте осуждения и иронии.

Ключевые слова: асимметрия языкового знака, субъективно-модальное значение, не прямое выражение значения, порядок размещения составляющих предикативного минимума предложения.

engl.

Shkitska Iryna Yriyvna

Expression of negative modal meanings in the structure of affirmative impersonal infinitive sentences

6

Summary

The article is dedicated to the analysis of formal semantic and communicative levels of organization of asymmetric affirmative impersonal infinitive sentences that express negation. Such structures render indirectly the meaning of unwillingness, inexpediency and incapability of an action. They are characterized by the preposition and accentualization of modal words, the indefinite form of infinitive as a component of the predicative, contamination of modal and evaluative meanings, domineering of negative evaluation correlating with expressiveness of the utterance. Impersonal infinitive sentences, affirmative form of which renders negation, are used in the context of disapproval and irony.

Key words: asymmetry of the language sign, subjective modal meaning, indirect expression of the meaning, position of the elements of the predicative in the

sentence.

У сучасних синтаксичних дослідженнях актуальним є погляд на речення як на багатоаспектну одиницю, згідно з яким воно розглядається на формально-синтаксичному, семантичному та комунікативному рівнях. Водночас формально-синтаксична й семантична організації речення вирізняються своєю відносною автономністю, що нерідко виявляється в їх асиметрії. Поняття асиметрії мовного знака було запроваджено С. Карцевським [2]. Воно застосовується для вивчення всіх мовних рівнів, у тому числі синтаксичного [5; 1; 4; 3]. Асиметричний дуалізм виявляється в здатності одного синтаксичного зразка (схеми) оформляти різні смислові структури в залежності від лексичного матеріалу та, навпаки, – у можливості для різних синтаксичних структур наповнюватися тим самим лексичним матеріалом і формувати однотипний смисл. Так, поряд із конструкціями, зміст яких відповідає їх синтаксичній будові, функціонують асиметричні речення – конструкції, лексико-семантична організація яких не підтримує схемну семантику. Асиметрія притаманна й безособово-інфінітивним реченням – безособовим конструкціям із суб'єктивно-модальним компонентом та постпозитивним інфінітивом. Симетричними безособово-інфінітивними є речення на зразок: *[Я думав, і] дуже хотілось мені надрукувати* *ваши козацькі імена рядочком гарненько...* (Т. Шевченко); *[Тепер слухай мене, Марусю: не раз тобі казав, що дівкою тобі зоставатись не можна,] треба заміж іти* (Г. Квітка-Основ'яненко); *[Як же у городі було аж три прихода, а у кожному по два дяка та сьомий сільський, так де зійдуться, так-так!] Є чого послухати, [як стануть розказувати]* (Г. Квітка-Основ'яненко). Такі структури характеризуються модальною співвіднесеністю між суб'єктом та його потенційною дією й передають значення можливості/неможливості, необхідності/непотрібності, бажаності/небажаності. Асиметрія форми та змісту стосовно безособово-інфінітивних речень виявляється в тому, що їх синтаксична структура здатна виражати модальні значення, властиві іншим реченнєвим одиницям. Це стосується й стверджувальних речень, які виражають заперечні модальні значення. Такі

конструкції не були об'єктом синтаксичних досліджень і потребують лінгвістичної розвідки.

Метою статті є виявлення заперечних значень у структурі стверджувальних безособово-інфінітивних речень шляхом аналізу формально-семантичного та комунікативного рівнів організації цих реченневих одиниць.

Безособово-інфінітивні речення на зразок *Треба мені з вами розмовляти!* *Хочеться мені з вами по вулицях ходити!* постають як конструкції, де заперечна семантика виражається стверджувальною структурою. Пор. із конструкціями, у яких аналогічний зміст передається заперечною структурою: "Не треба мені з вами розмовляти!", "Не хочеться мені з вами по вулицях ходити!".

Окреслені асиметричні безособово-інфінітивні речення вирізняються тим, що в них модальна інтерпретація події обтяжена негативною оцінкою недовіри, іронії. Водночас нетипова для їх структури заперечна семантика маркує своєрідність формальної організації, зокрема препозицію суб'єктивно-модального компонента стосовно обов'язкового суб'єктного поширювача. Пор.: *Треба мені з вами розмовляти!* (асиметрична стверджувальна конструкція) – *Мені не треба з вами розмовляти!* (симетрична заперечна конструкція); *Хочеться мені з вами по вулицях ходити!* (асиметрична стверджувальна конструкція) – *Мені не хочеться з вами по вулицях ходити!* (симетрична заперечна конструкція).

З іншого боку, важливим чинником подібної семантичної модифікації в безособово-інфінітивних реченнях є також акцентоване вимовляння препозитивного модального компонента, пор.: *Хо'чється мені з тобою по вулицях ходити* (асиметрична конструкція) – *Хочється мені з тобою по вулицях ходити* (симетрична конструкція, де стверджувальна форма виражає стверджувальну семантику). Заперечення, що виникає в семантиці асиметричних безособово-інфінітивних реченневих одиниць, стосується саме того змістового компонента, який інтонаційно акцентується, зокрема – модального реалізатора. Акцентованому вимовлянню модальної лексики відповідає загальна оклична інтонація реченневої структури. Вона ж корелює з

негативно-оцінними значеннями, суміжними з модальністю непотрібності та небажаності. Негативна оцінка стає підґрунтям для створення іронії як мовного прийому, наприклад: [*– Боюсь брати на вечірку свою наречену: ти ще захочеш з нею танцювати*] – *Треба мені з нею танцювати!* (з усного мовлення). Цим же зумовлене використання таких речень у контексті осуду, наприклад: [*За цю роботу у нас на фірмі не платять ні копійки.*] *Хочеться тобі порпатись у цих папірчиках!* (з усного мовлення).

Для розвитку заперечення в структурі стверджувальних безособово-інфінітивних речень релевантним є вид інфінітивного компонента. Так, аналізуючи поєднання експресії висловлення з видовими значеннями дієслова, Д.М. Шмельов доходить висновку, що "...дієслово доконаного виду звичайне при "прямому" стверджувальному значенні висловлення, а дієслово недоконаного виду частіше виступає при експресивно-іронічному вираженні заперечення" [6, с. 65]. Можна стверджувати, що вид інфінітива є суттєвим для осмислення безособово-інфінітивних конструкцій поза контекстом. Наприклад, пор.: *Треба мені радитись з тобою!* (формування заперечної семантики у стверджувальній структурі з інфінітивним компонентом недоконаного виду) – *Треба мені порадитись з тобою* (стверджувальна конструкція з інфінітивом доконаного виду).

У цілому виділені ознаки безособово-інфінітивних речень – препозиція модального компонента, його акцентоване вимовляння, експресія висловлення, уживання дієслівних форм недоконаного виду – забезпечують вираження в структурі суб'єктивно-модальних значень, протилежних тим, що стверджуються, а саме: значень небажаності та непотрібності, наприклад: [*В очах чомусь запекло. Ну от іще,*] *бракувало розклеїтись* (Л. Романчук) – пор.: "Не можна розклеюватись"; [*– "Як татко" – це як, донечко? – Ну, п'яна і рум'яна. Софія спаленіла. Оце дожилася. Як татко. Заховала коньяк подалі від гріха.*] *Ще тільки "як татко" бракувало!* (Л. Романчук) – пор.: "Не треба бути (напиватись) як татко"; [*– Вся робота нашого відділу висвітлена у звіті, можете ознайомитися з ним.*] – *Треба мені вашу макулатуру читати!* (з

усного мовлення) – пор.: "Мені непотрібно читати вашу макулатуру"/"Мені не хочеться читати вашу макулатуру". З огляду на те, що значення небажаності та непотрібності виражаються не прямо (лексично), а в результаті дії специфічного мовного механізму, є підстави вважати їх непрямими, а конструкції, у яких ці значення реалізуються, – асиметричними.

Безособово-інфінітивні речення допускають вираження непрямих значень небажаності, непотрібності й неможливості. При цьому своєрідно виявляють себе дієслівні, прислівникові та прономінальні структури.

Значення небажаності дії виражають стверджувальні дієслівні безособово-інфінітивні конструкції з безособовими дієсловами **хотіти, бракувати**, які знаходяться в препозиції щодо інших складових предикативного мінімуму. Такі речення є часто вживаними в розмовному мовленні, наприклад: *Хочеться мені з тобою по барах розсідатися!* (з усного мовлення).

Значення непотрібності здійснення дії в непрямий спосіб часто передається прислівниковими безособово-інфінітивними реченнями з препозицією слів **треба** та **варто**, наприклад: [*– Відтак... відтак знов будемо робити і чей яось прожисємо між добрими людьми. – Добрими?] ...Ну, ну, варто між ними жити! [Ні вже, нічого з того не буде]* (І. Франко) – пор.: "Не варто між ними жити". Властива аналізованим конструкціям емоційність може підсилюватись кількісно-означальними прислівниками **дуже, сильно** і т.д., наприклад: *Хлопець: [– Ходімо до мене в гості, покажу тобі свій комп'ютер. Дівчина: – Не піду. Почнеш ще чіплятись до мене. Хлопець:] – Дуже треба мені до тебе чіплятись!* (з усного мовлення). Як правило, значення непотрібності здійснення дії супроводжується відтінками образи, обурення, іронії, глузування тощо.

У плані вираження значення непотрібності та неможливості виділяються форми прономінальних безособово-інфінітивних конструкцій зі значенням ірреальної модальності бажального способу, наприклад: [*Нічим він не став, крім як жіночим пришийхвостом, цяцькою в руках маленької дівчини]* *Та хоч би було за що!* (В. Підмогильний) – пор.: "Не було за що ставати" → "Не треба

було ставати"; [– *А повен ротяка новісіньких зубів! Та ще й твій довгий язик між ними поміщається! –*] *Було б що тими зубами жувати. [Активіст!]* (В. Яворівський) – пор.: "Нема що тими зубами жувати" → "Неможливо жувати".

Механізм семантичної видозміни в цих реченнях дещо інший, ніж у структурі дієслівних і прислівникових безособово-інфінітивних конструкцій. Передусім форми прономінального компонента в таких структурах є обмеженими. Так, суб'єктивно-модального значення непотрібності здійснення дії в непрямий спосіб не виражають прономінальні безособово-інфінітивні речення із займенниковими прислівниками **куди, де, коли, як**. Робочою картотекою зафіксовано приклади лише із займенниками **що та хто**, які активно вживаються в розмовному мовленні: *Було б чого плакати! [Молоко розлилось! Теж мені горе – не корова ж здохла!]* (з усного мовлення); *Було б за ким страждати! [Ні серця, ні розуму!]* (з усного мовлення). Акцентно виділеним у прономінальних безособово-інфінітивних конструкціях є інфінітивний компонент, наприклад: *Було б чого **пла'кати!*** – пор.: ***Тре'ба** мені плакати!* У реченнях, де заперечення не виникає, акцентованим виявляється передусім зв'язково-модальний компонент, пор.: ***Було' б** іще з **ким** по чарочці "Асканії" випити –[і майже свято]* (Н. Тисовська).

Важлива роль у формуванні непрямих модальних значень небажаності, непотрібності в структурі прономінальних безособово-інфінітивних конструкцій належить мотиваційному компоненту, який спирається на оцінні значення, що імплікуються наступним контекстом. Наприклад, речення *Було б чого плакати! [Молоко розлилось! Теж мені горе – не корова ж здохла!]* (з усного мовлення) супроводжує мотиваційний компонент: молоко розлилося – не причина для сліз, отже, не треба плакати, оскільки це не так погано, як, наприклад, коли здохла корова. У конструкції *Було б за ким страждати! [Ні серця, ні розуму!]* (з усного мовлення) непотрібність дії аргументується тим, що винуватець страждань суб'єкта не має "ні серця, ні розуму", отже, не вартий страждань. Сприйманню модальності непотрібності, притаманній реченню *І*

хоч би було що охороняти!, сприяє зміст наступного речення: *[А то за весь тиждень тунелем не пройшла жодна машина* (Ю. Дольд-Михайлик). Мовець, повідомляючи про відсутність об'єкта для охорони, дає тунелю негативну оцінку як не вартому уваги й тим самим засуджує тих, хто змусив його виконувати марну роботу.

Таким чином, асиметричні безособово-інфінітивні конструкції, стверджувальна форма яких виражає заперечний зміст, характеризують такі ознаки: непрямий спосіб вираження значень небажаності, непотрібності та неможливості здійснення дії; препозиція й акцентуалізація модальних слів; форма недоконаного виду інфінітива в складі предикативного мінімуму; контамінація модальних та оцінних значень; домінування негативної оцінки, що корелює з експресивністю висловлення; вживання в контекстах осуду й іронії.

Перспективою для подальших наукових студій може бути дослідження структурно-семантичної та комунікативної організації безособово-інфінітивних речень, у яких асиметрія виявляється в інший спосіб.

Література

1. Арват Н.М. Про асиметрію простого речення // Мовознавство. – 1978. – № 2. – С. 37-43.
2. Карцевский С.О. Об ассиметрическом дуализме лингвистического знака // Звегинцев В.А. История языкознания XIX-XX вв. в очерках и извлечениях. – Часть 2. – М.: Просвещение, 1965. – С. 85-90.
3. Ломакович С.В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові: Дисертація... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Терноп. держ. пед. ін-т. – Тернопіль, 1993. – 382 с.
4. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1981. – 176 с.
5. Шведова Н.Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения // Славянское языкознание: VII Междунар. съезд славистов. – М.: Наука, 1973. – С. 458-483.
6. Шмелев Д.Н. Экспресивно-ироническое выражение отрицания и отрица-

тельной оценки в современном русском языке // Вопросы языкознания. – М.:
Изд. АН СССР, 1958. – № 6. – С. 63-76.